

Opkomst en neergang van de Nieuwe Zutphensche Courant

Jan Nieland †

Een halve eeuw lang – van 1869 tot 1919 – verschenen er in Zutphen twee concurrerende nieuwsbladen naast elkaar. Over de *Zutphensche Courant* is al eerder in dit tijdschrift gepubliceerd.¹ De *Nieuwe Zutphensche Courant* heeft tot nu toe betrekkelijk weinig aandacht gekregen. Dit artikel schetst hoe deze krant van apolitiek advertentieblad veranderde in een krant die een conservatief gedachtengoed uitdroeg.

Dit artikel is gebaseerd op aantekeningen uit de nalatenschap van Jan Nieland. Rob Kammelar redigeerde die en verschoof het accent naar de geschiedenis van Nieuwe Zutphensche Courant.

Op 5 november 1869 verscheen voor de eerste maal in Zutphen *De Omroeper, Advertentieblad voor stad en graafschap Zutphen*. Het blad kwam eenmaal per week op vrijdag uit, en werd gratis verspreid in een oplage van tweeduizend. De uitgever was J.H.A. Wansleven & Zoon. Naast een uitgeverij annex boekhandel bezat Wansleven ook een soort Franse bazaar, waarin hij de meest uiteenlopende artikelen te koop aanbood. Russisch lederwerk, parfumerieën, galanterieën, Japans lakwerk, borstels, kammen, bloemen, viltshoenen, damestassen en borstbonbons vormen slechts een kleine greep uit het assortiment. Er is dan ook geen reden om aan te nemen dat Wansleven met *De Omroeper* iets anders van plan was dan een flink aandeel in de lokale advertentiemarkt te veroveren. Immers, enkele maanden eerder waren bij wet het dagbladzegel en het advertentiezegel – de verfoeide belastingen op nieuws- en advertentiebladen – afgeschaft. Dat maakte het voor aspirant-uitgevers een stuk aantrekkelijker een eigen krant of advertentieblad te exploiteren.²

Politiek engagement

Onder heel andere omstandigheden zag 24 jaar eerder *De Kaleidoskoop, Nieuws- en advertentieblad voor Zwolle, Deventer, Zutphen, Apeldoorn* het levenslicht. Deze voorloper van de *Zutp-*

hensche Courant verscheen in een tijd dat er nog geen wettelijke vrijheid van drukpers was, en nieuws- en advertentiebladen nog zwaar werden belast.³ Alle reden dus voor politiek

Dirk Donker Curtius (1792-1862), liberaal politicus, pleitte voor invoering van de ministeriële verantwoordelijkheid en een rechtstreeks gekozen parlement; voorvechter van de vrijheid van drukpers. (tekening door J. Kayser, 1847; RKD - Collectie Iconografisch Bureau, Den Haag)

Van elk Nummer worden 2000 Exemplaren kosteloos verspreid.

DE OMROEPER.

Advertentieblad voor Stad en Graafschap Zutphen.

DIT
ADVERTENTIEBLAD
VERSCHIJNT
Iedereen VRIJDAG.

Het wordt voortdurend
GRATIS VERSPREID
in
Zutphen en de Graafschap.

De Adresvermeldingen belopen van 1-5
regels **vijftig cents**. Voor elke regel
meer **tien cents**. Gratis linnen aan
plaatserijen.

ADVERTENTIËN

worden aangenomen tot Woensdag 's avonds
bij de Uitgevers: Hantmarkt E. 349 Zutphen,
en tot Woensdag 's morgens bij de Afdruken in
Brummen . . . J. A. KANNGIESSER.
Dieren . . . E. TER HAAL.
Doenbergh . . . A. H. VAN DER HOUVE JR.
Doetinchem . . . W. J. RAADGEEP.
Lochem . . . G. L. MEIJER.
Terborgh . . . J. V. M. VERMEER.
Velp . . . . . G. H. VAN HENGEL JR.
Winterwijk. K. J. M. VAN TIPPEN.

N°. 1.

Vrijdag 5 November.

1869.

G. J. Klaassen en Zoon

noten de beste GEBRANDE KOFFIJ	à 52%	Cent per 5 ons.
„ nieuwe MUSCADEL KOZJENEN	„ 60	„ „ 5
„ idem PRUIMEDANYEN	„ 40	„ „ 5
„ idem DUTSCHE PRUIMEN	„ 20	„ „ 5
„ idem FRANSCHIE idem	„ 17%	„ „ 5
„ idem beste SMIRNA VJAGEN	„ 40	„ „ 5
„ idem COMMADRA idem	„ 17%	„ „ 5
„ MAIZENA in pakjes van 10, 20 en 40 cent.		

Bij bovenstaande is ook verkrijgbaar:

REVALENTA,
ABYSSINISCHE BLOEM VAN MEZA,
van de general Abyssinica Trade Co.

Contratant voor uitvoer en gevolmachtigde der Mastchappij
R. COWLES & SON te PORT-SAÏD, in pakjes van een engelsch
pond à 80 cent, met gebruiksaanwijzing. (53)

J. A. KANNGIESSER te BRUMMEN,
heeft in Depot voorhanden: KAISERTENTE,
ALIZARIN-INKT, beste zwarte SCHRIJFPINKT,
SCHRIJFELIJM, EAU DE COLOGNE, TOILET-
ZEEP, enz. (5)

Bij E. TER HAAR te DIEREN
ontfangen een nieuw soort REVALENTA in
kwaliteit en hoeveelheid gelijkstaande met het
reeds bekende soort, doch in plaats van 2, slechts
80 cents per pak. (5)

**DEVENTER SUCCADE, KRUID- EN
TAPELKOEK**
te bekomen bij W. J. G. STABINS, Boekhan-
delaar aan de Houtmarkt te Zutphen, die zich in
iedere zaak steeds aanbeveelt. (50)

G. J. KLAASSEN & Zoon,
vragen een EERSTE PAKHUISRECHT, die in
deze wijze betrekking in verkiezen geweest,
goed aan Koffijhandelen en van dezelfde hand
schrijft. Soeven franco. (54)

W. WILTEN, Hoek markt en karte bolstraat.

W. WILTEN & ZONEN
W. WILTEN & ZONEN
W. WILTEN & ZONEN

Heeft de eer te berichten, dat hij reeds voornem is van een aanzienlijk Assortiment WINTERARTIKELIËN, bestaande in RATTIN'S, MOSCOWA'S, BEVER'S, BAALLEN, KLEEDSTOFFEN, MANTLES, alsook een volledige assortiment allerlei soorten FELT-RIJZEN, PARAPLUIES, enz. (45)

Heden niet het liets bij JAN LEENDERT te Amsterdam.

CAREY BROCK.
Het Onze Vader in het Leven.

door M^r. E. J. HAREBROEK.

Met een omvangrijke voorrede van J. P. HAREBROEK, Drukker
te Amsterdam.
Prijs ingenaamd / 1.80. Gebonden / 2.75. (49)

J. C. MULDERMAN - Zutphen.

Stoomgruiterij, handel in Rans- en Lijfdoeken,
Lijfgoed, Hoogarchiv Tervormel, Haver, Gave,
Erven, Doeken in Scooten en Koloniale Waren,
Bevat ook voorraad aan door Wiltjes pakjes
en pro mptie behuizing. (57)

Leesinrichting

van Tijdschriften en Couranten.
B. H. COLENBLANDER,
Boekhandl.-Zutphen. (58)

Eerste editie van het advertentieblad *De Omroeper*,
de voorloper van de *Nieuwe Zutphense Courant*.
(Regionaal Archief Zutphen)

engagement, hoewel men met het credo
waarmee *De Kaleidoskoop* van start ging, nog
alle kanten op kon:

‘Wij voeren geen stelselmatige oppositie of
een oppositie quaand même, hoedanige wij
gerust aan de Arnhemse of Vlissingse
Couranten over laten, wier taak het schijnt te
zijn om alles te bestrijden, wat van het Gou-

vernement komt, en wel om reden, dat de
ministeriële bladen, met name het Journal de
la Haye, de 's Gravenhaagsche Nieuwsbode
(...), enz. alles loven en prijzen, wat van de
Regering uitgaat.

Wij plaatsen ons op een geheel onafhanke-
lijk standpunt, en behouden ons de vrijheid
voor, om te laken, wat ons berispelijk, en te
prijzen, wat ons prijzenswaardig voorkomt.’

In een volgend nummer echter werd de
politieke signatuur van *De Kaleidoskoop* al dui-

delijker. Er werd stelling genomen tegen de zegelwet en men propageerde vrijheid van drukpers. Een citaat van de gematigd-liberale mr. D. Donker Curtius moest de argumentatie kracht bij zetten: 'De vrijheid der Drukpers is de Koninginne der aarde, wie haar verbreekt, zal door haar verbroken worden.' Niet alleen een politieke stellingname, maar tevens een preek voor eigen parochie.

Apolitieke opstelling

In de eerste nummers van *De Omroeper* daarentegen vinden we geen spoor van politieke stellingname. Het blad leek met ingang van de 22ste aflevering (2 april 1870) alleen maar zakelijker te worden. De gratis verspreiding werd gestopt. Wie *De Omroeper* wilde lezen, moest in het vervolg een abonnement nemen. Uitgever Wansleven meldde dat zijn *Omroeper* in de eerste plaats bedoeld bleef als een goedkoop middel tot adverteren, maar dat het voortaan ook nieuwsblad wilde zijn. *De Omroeper* 'zoekt zich een plaats in ieder huisgezin en wenscht door iedereen in eigendom aangeschaft te kunnen worden'. Daarom werd de abonnementsprijs – 50 cents per kwartaal – zo laag mogelijk gehouden. Het blad had in het begin ook geen duidelijke redactie. Blijkens een mededeling in het nummer van 22 januari 1870 wees men zelfs de verantwoordelijkheid

Op 4 januari 1870 werd de nieuwe christelijke school op de Paardenwal, tegenwoordig David Evinkstraat, in gebruik genomen. Nu is hier de Barbaros Moskee gevestigd. (foto Rob Kammelar, 2015)

Guillaume Groen van Prinsterer (1801-1876), oprichter en voorman van het Anti-Schoolwet Verbond, dat later overging in de Anti-Revolutionaire Partij. (RKD - Collectie Iconografisch Bureau, Den Haag)

voor geplaatste berichten af. Dikwijls ontleende *De Omroeper* zijn kopij aan andere bladen. Veel stukken werden overgenomen uit de *Arnhemse Courant* en de *Zutphensche Courant*. Het overnemen van redactionele kopij ging zelfs zo ver dat een bericht over een ongeval op 5 november 1870 bij de afbraak van de Nieuwstadspoort in eigen stad werd overgenomen blijkens de vermelding *Amst. Ct.*⁴ Toch zou *De Omroeper* deze apolitieke opstelling niet lang volhouden.

Politiek gezicht

Steeds meer begon *De Omroeper* zich af te zetten tegen de *Zutphensche Courant*. Deze laatste was, nadat B.H. Pekelharing in 1869 het redactionele roer had overgenomen, uitgegroeid tot een toonaangevend orgaan van de vooruitstrevend-liberale beweging.

Eerst leek het nog alleen om lokale kwesties te gaan. Zo mocht B. Dingemans in *De Omroeper* van 15 januari 1870 zijn ongenoegen uiten over het weigeren van een ingezonden brief van zijn hand door de *Zutphensche Cou-*

NIEUWE ZUTPHENSCHЕ COURANT.

(Voorheen DE OMROEPER.)

Het Blad verschijnt elke WEDNESDAG en VRIJDAG avond. De prijs is voor Zutphen 50 Cents per drie maanden en franco door het gehele Rijk 1,50 per halfjaar. ADVERTENTIEN kosten van 1-4 regels 30 Cents. Voor elk regel meer 7½ Cent. Voor het Buitenland 15 ct. per regel. Grootte letters naar plaatsvertoer. Het Bureau is gevestigd op het Oudekade, N. No. 182 te Zutphen, alwaar men alle stukken deze Courant betrekkelde, gelieve te bezorgen.

rant. De uitgever daarvan, C. Schillemans, had de brief per kerende post geretourneerd met de laconieke opmerking dat die niet geplaatst kon worden. *De Omroeper* drukte de brief vervolgens integraal af onder het kopje 'Liberaal? of Illiberaal?'. In zijn brief uitte Dingemans kritiek op de wijze waarop de *Zutphensche Courant* enkele dagen eerder verslag had gedaan van de opening van de nieuwe Christelijk Nationale School op de Paardenwal.⁵ De schoolstrijd – die pas in 1919 beëindigd zou worden – woedde nog volop. In Zutphen lagen de standpunten duidelijk. De liberale *Zutphensche Courant* was uiteraard voorstander van openbaar onderwijs, en had zich kennelijk geërgerd aan de toespraakjes

Jan Messchert van Vollenhoven (1812-1881), anti-revolutionair politicus, lid van de Eerste en Tweede Kamer. (RKD - Collectie Iconografisch Bureau, Den Haag)

Op 3 januari 1872 verscheen de eerste editie van de *Nieuwe Zutphensche Courant*, als voortzetting van *De Omroeper*. Behalve de naam veranderde ook het karakter van het blad. Het bracht voortaan naast advertenties ook nieuwsberichten. (Regionaal Archief Zutphen)

bij de opening van de nieuwe christelijke school. Dat deed B. Dingemans op zijn beurt naar de pen grijpen. Hij was secretaris van de lokale afdeling van het Anti-Schoolwet-Verbond, dat ijverde voor een wijziging van de grondwet, waardoor het bijzonder onderwijs de norm zou worden in plaats van de openbare school.⁶

Een week later publiceerde *De Omroeper* alweer een klacht over de berichtgeving van de *Zutphensche Courant*. Een politieke aanleiding leek er deze keer niet te zijn. Het ging om het treurige lot van een – vermoedelijk krankzinnige – jonge vrouw in Voorst. De inzenders van de brief – achttien notabelen uit Voorst – keurden de weergave van de feiten door de *Zutphensche Courant* af en namen het op voor de familie van de vrouw.⁷ Onbekend is of ze hun protestbrief eerst naar de *Zutphensche Courant* gestuurd hadden.

De Nieuwe Zutphensche Courant voorheen De Omroeper

Even eerder, eind 1868, hadden de Zutphense conservatieven een vergeefse poging gedaan zich meester te maken van de *Zutphensche Courant*. De toenmalige eigenaresse, de weduwe Thieme, wilde de krant verkopen. De conservatieven hadden reeds een bod uitgebracht. Toen de liberalen daar lucht van kregen, reageerden die slagvaardiger.⁸ In korte tijd wist een maatschap van vijftien

liberale geestverwanten het vereiste bedrag bij elkaar te krijgen. De *Zutphensche Courant* bleef hierdoor behouden voor de liberale beweging. De christelijk-conservatieve beweging in Zutphen, overwegend georganiseerd in de ultraconservatieve kiesvereniging *Vaderland en Koning* en de bijna even conservatieve, antirevolutionaire kiesvereniging *Nederland en Oranje*, hadden dus het nakijken.⁹ Uitgever en redactie van de *Zutphensche Courant* stelden zich op het standpunt dat artikelen van de ‘conservatieve partij’ alleen dan geplaatst zouden worden als ze gematigd van inhoud waren.¹⁰ Toen zich even later *De Omroeper* aandiende – uitgegeven door de gereformeerde Wansleven – grepen de Zutphense conservatieven deze nieuwe kans met beide handen aan om hun denkbeelden een ruimere verspreiding te geven. In korte tijd wisten ze de *Nieuwe Zutphensche Courant* voorheen *De Omroeper* om te vormen van een apolitiek nieuws- en advertentieblad tot een krant met een christelijk-conservatieve en virulent anti-liberale signatuur. Meer en meer ging *De Omroeper* – in navolging van de *Zutphensche Courant* – aandacht besteden aan de zich ontwikkelende landelijke wet- en regelgeving. De politieke standpunten die *De Omroeper* daarbij innam, stonden doorgaans lijnrecht tegenover die van de *Zutphensche Courant*.

‘Liberaal’

Het eerste nummer onder de naam *Nieuwe Zutphensche Courant* verscheen op 3 januari 1872, voorlopig nog met de toevoeging *voorheen De Omroeper*. Vanaf dat moment had het redactionele commentaar voortdurend een sterk kritische toon tegen liberalistische tendensen. De krant schreef het woord *liberaal* vaker wel dan niet tussen aanhalingstekens. Twee voorbeelden laten zien waar de *Nieuwe Zutphensche Courant* stond in het politieke spectrum.

Tegen de coalitiewet

Het hoofdartikel van 17 april 1872 handelde onder de titel ‘Woorden voor daden en stenen voor brood’ over een rede van de anti-revolutionair Messchert van Vollenhoven in de Eerste Kamer. Deze keerde zich scherp tegen de zogeheten coalitiewet, waarin onder meer het recht op vereniging van werknemers werd geregeld. Hierdoor konden dezen bij loononderhandelingen een betere positie tegenover hun patroons innemen. De conservatieven waren mordicus tegen. Messchert van Vollenhove sprak van ‘(...) het strooien van het zaad der ontevredenheid in zijn [des werkmans – RK] boezem en door hem met dolle theorieën het hoofd op hol te brengen en hem denkbeelden in te gieten die zouden moeten leiden tot zijn eigen levensgeluk.’ De conservatieven, aldus hun woordvoerder Messchert van Vollenhoven, wilden heus wel het hunne doen aan de lotsverbetering van de arbeidende stand, maar dat moest per se niet bij wet geregeld worden. ‘Ik wil den werkmans helpen, aan betere woningen, aan hoger loon dat hij nodig heeft; ik heb hiertoe het mijne bijgedragen en als ieder dat doet in eigen kring zal dit deel der sociale kwestie eenen gereede oplossing vinden. De staat bemoeie zich niet met de zaak der loonen, met het aantal werkuren, tenzij wellicht alleen ten aanzien van het jongere geslacht.’¹¹

Als de overheid het lot van de arbeider wilde verbeteren, aldus Messchert van Vollenhoven, dan kon ze dat doen door het bestrijden van het drankmisbruik en het aankweken en bevorderen van een godsdienstige levenswandel. De redactie van de *Nieuwe Zutphensche Courant* was het er helemaal mee eens en vroeg openlijk wat de liberalen in dit opzicht deden. ‘Wat gaaft gij van al dat overige? Niets van dat alles, wel zijt gij rusteloos bezig om veel ervan, voor zoverre het bestaat aan tijdgenoot en nakomeling te ontnemen... Wel hebt gij dezer dagen iets anders geschonken:

de coalitiewet, waarvan men op zijn gunstigst hopen kan dat zij onschadelijk moge zijn. Dat was een steen die gij het volk schonk, dat om brood vroeg, dus nog erger dan Uwe handelwijze om woorden voor daden dienst te laten doen', aldus de redactie van de *Nieuwe Zutphensche Courant*.

Tegen de inkomstenbelasting

Met hand en tand verzetten de conservatieven zich tegen de plannen van het kabinet-Thorbecke III tot het invoeren van een inkomstenbelasting. De breedste schouders zouden de zwaarste lasten te dragen krijgen. Dat het kabinet als compensatie het patentrecht en de accijns op vlees wilde laten vallen – dat laatste gunstig voor de lagere inkomensgroepen – kon de conservatieven niet van gedachten doen veranderen. In het artikel 'De Ontmaskering' schetste de *Nieuwe Zutphensche Courant* (1 mei 1872) waartoe zo'n inkomstenbelasting wel niet allemaal kon leiden. Het artikel eindigde met: 'De discussie over de inkomstenbelasting heeft ons geleerd dat wij onder de tegenwoordige Regering onbeschermd staan tegen de communistische aanvallen. En de handhaving van zulk eene regering wagen sommige leden van de Nederlandse Volksvertegenwoordiging nog te noemen een politieke noodzakelijkheid!' En passant werd ook de liberale pers op de korrel genomen: 'Hieruit blijkt alzoo, dat wie de "liberale" pers tot maatstaf neemt ter beoordeling van de volksstemming, daarbij op een weinig vertrouwbare getuige afgaat.'

De nieuwe inkomstenbelasting kwam er niet. Op 2 mei 1872 stemde de Tweede Kamer in meerderheid tegen. Thorbecke diende het ontslag van zijn kabinet in. Vooral de verdeeldheid in Thorbeckes eigen liberale fractie brak het kabinet op. De *Nieuwe Zutphensche Courant* (8 mei 1872) begon zijn hoofdartikel triomfantelijk: 'In langen tijd hebben wij, op politiek gebied, géén dag beleefd zoo

gewichtig voor ons vaderland als Donderdag, de 2e Mei, mag genoemd worden.' In het vervolg van het artikel verkneukelde de redactie zich vooral over het gebrek aan eensgezindheid onder de liberalen.

De hoofdartikelen ademden voortdurend dezelfde anti-liberale, conservatieve geest, en twee jaar na het verschijnen van de *Nieuwe Zutphensche Courant* – de toevoeging *voorheen De Omroeper* is inmiddels verdwenen – waren de kaarten wel geschud. Het was duidelijk dat de krant een tegenwicht wilde vormen tegen de vooruitstrevend-liberale *Zutphensche Courant* en zijn redacteur Pekelharing, die een aanhanger was van het zgn. kathedersocialisme, een uit Duitsland overgewaaide liberale stroming die stond voor overheidsregulatie bij de verbetering van werk- en leefomstandigheden van de arbeidende stand. Van deze vernieuwingsdrang moesten de conservatieven en hun *Nieuwe Zutphensche Courant* niets hebben. Zij waren niet tegen verbetering van het lot van de arbeider, maar vonden dit een zaak tussen patroons en werklieden. De overheid diende zich daar niet mee te bemoeien.

Het einde

Terwijl *De Zutphensche Courant* na 1870 door het aantrekken van uitstekende medewerkers en correspondenten een landelijke uitstraling wist te bereiken, is de betekenis van de *Nieuwe Zutphensche Courant* het lokale niveau nooit ontstegen. *De Zutphensche Courant* groeide in de loop van de tijd door naar zes edities in de week, terwijl de *Nieuwe Zutphensche Courant* bleef steken op twee edities. Vooral na 1914 liep het aantal abonnees sterk terug. De neergang van de *Nieuwe Zutphensche Courant* viel in een periode waarin de troonrede van 16 september 1919 gewaagde van de zorgelijke economische positie van ons land, die een steeds ernstiger karakter aannam doordat handel en nijverheid ten gevolge van de

(eerste) wereldoorlog ontwricht waren. De toestand van 's lands schatkist was zorgwekkend. Daarbij stond ons land voor grote uitgaven, zodat belastingverhogingen en nieuwe belastingen onvermijdelijk waren.¹² Op 27 september 1919 kondigde de uitgever aan dat het verschijnen van de *Nieuwe Zutphensche Courant* per 1 oktober zou worden gestaakt.

BERICHT.

Met 1 October wordt de uitgifte van dit blad gestaakt. Onze abonn es ontvangen voortaan door tusschenkomst van de N.V. Lochemsche Handels- en Courantendrukkerij tweemaal wekelijks eene courant. De reeds betaalde of nog te betalen abonnementsgelden tot 1 Januari 1920 zijn voor rekening van ondergeteekende, daarna gelieve men deze aan bovengenoemde firma te voldoen.

Wij betuigen onzen dank aan allen, die gedurende vijftig jaren ons hebben gesteund en van wie wij, bij veel tegenwerking, zoo dikwijls zoovele blijken van sympathie mochten onder vinden. Dat die steun niet voldoende was om bij de steeds moeilijker wordende tijdsomstandigheden de uitgave van dit blad mogelijk te maken, is niet hunne schuld. Met ons zullen zij betreuren, dat ons streven ter bevordering der beginselen waarvoor wij steeds hebben gestreden, niet overal de medewerking en den steun mocht onder vinden, waar wij meenden daarop aanspraak te mogen maken en die de voortzetting van dit blad zou kunnen hebben verzekerd.

Wij bevelen de Lochemsche Handels- en Courantendrukkerij aan zoo wel bij onze abonn es als bij hen die ons tot hertoe met hunne advertentiën begunstigen.

N.V. Drukkerij-
en Uitgevers-Maatschappij,
v./h. J. H. A. Wansleven & Zonen.

Op 27 september 1919 opende de Nieuwe Zutphensche Courant met dit bericht. Enkele dagen later hield de krant op te bestaan. (Regionaal Archief Zutphen)

Voortzetting van het blad bleek onmogelijk. De abonnees kregen voorlopig door tusschenkomst van de Lochemsche Handels- en Courantendrukkerij nog tweemaal wekelijks een courant thuis. De reeds betaalde of nog te betalen abonnementsgelden kwamen daarbij tot 1 januari voor rekening van de uitgever, de N.V. Drukkerij- en Uitgevers-Maatschappij v.h. J.H.A. Wansleven & Zoon.

Noten, bronnen en literatuur

De voor dit artikel geraadpleegde kranten bevinden zich in de collectie van het Regionaal Archief Zutphen.

1. P.G. van Manen, 'De Zutphensche Courant in de eerste jaren: liberaal, neutraal of?', in *Zutphen* (2000) 2; Rob Kammelar, 'De Zutphensche Courant en de afschaffing van het dagbladzegel', in *Zutphen* (2010) 2.
2. Rob Kammelar, t.a.p.
3. *De Kaleidoscoop* verscheen voor het eerst op 5 januari 1846; het eerste nummer van de *Zutphensche Courant* zag op 6 april 1849 het licht.
4. Deze verwijzing is onjuist. Er bestond rond 1870 geen blad met de naam "Amsterdamsche Courant" of "Amsterdamse Courant". Het bericht verscheen in de *Delftsche Courant* van 6 nov. 1870.
5. *Zutphensche Courant* 6 januari 1870.
6. Adresboek Zutphen 1874.
7. *Zutphensche Courant* 15 jan. 1870; *De Omroeper* 22 jan. 1870.
8. Regionaal Archief Zutphen, archief Lenting (390), map 9.
9. Rond 1872 was in Zutphen ook nog de katholieke kiesvereniging *Recht voor Allen* actief (bron: Adresboek Zutphen 1872).
10. W.F. Kalkwiek, met medewerking van K.A. Kalkwiek, *Groei en de tijd 1792-1992. Geschiedenis van het Zutphense familiebedrijf Thieme*, Zutphen 1992.
11. Deze laatste opmerking verwijst naar het toen in voorbereiding zijnde 'kinderwetje van Van Houten', waarin de kinderarbeid werd geregeld.
12. www.troonredes.nl/2010/troonrede-van-16-september-1919/, geraadpleegd in april 2012.